

СВІТЛАНА ПРОШЕНКО
(Хмельницький)

ОБРАЗНЕ ВТІЛЕННЯ ПРИРОДНИХ ЦИКЛІВ У ЛІРИЦІ ІНОКЕНТІЯ АННЕНСЬКОГО

Ключові слова: мотив, природні цикли, екзистенціальна самотність, дисгармонія.

Осмилення філософської категорії часу в її конкретній реалізації як природного часу має давню традицію в мистецтві. «Человек смотрелся в природу, как в зеркало, и в то же время находил ее в самом себе. Радостное пробуждение чувств и природы весной, печаль и осень или зима в природе – мотивы, сделавшиеся традиционными...» [7, с.12]. Мелетинський у книзі «Поэтика мифа» [3, с.110] проводить паралелі між природними (календарними) періодами, давніми міфами й архетипами образів, які збереглися у новітній літературі: захід сонця, осінь, смерть – міфи занепаду, смерті бога, насильницького занепаду та ізоляції героя; морок, зима, безвихідь – міфи тріумфу темних сил, повернення хаосу; зоря, весна – міфи про народження героя, його пробудження й воскресіння, відступ темряви, зими, смерті; zenit, літо, тріумф – міфи священного весілля, відвідування раю.

Традиційне міфологічне й історико-літературне вирішення теми «природного» й «людського» часу дає можливість простежити специфіку сприйняття природних циклів І.Анненським. Для вирішення цього завдання спеціального розгляду потребують відображені у ліриці митця пори року. Передовсім необхідно звернути увагу на поетику пір року, оскільки їхня художня семантика, на думку Ю.М. Лотмана, сприяє створенню філософської лірики, у якій, як правило, і розробляються теми співвідношення життя і смерті, часу й вічності. «Символика времени года – одна из наиболее общих и многообразных в смысловом отношении. Связанная с философией природы, идеей цикличности, символикой крестьянского труда, она является удобным языком для выражения самых общих метафизических понятий. Одновременно она легко втягивает в себя антитезы «естественной» деревенской и «искусственной» городской жизни и многие другие, являясь, по сути дела, одним из «универсальных культурных кодов» [2, с.83].

У поезії поступово формувалося уявлення про співвіднесеність природного часу й часу людського життя, характерне ще для фольклорно-міфологічної традиції: весна – народження, юність; літо – зрілість, розквіт життя; осінь – наближення старості; зима – старість, іноді смерть. Якщо враховувати, що відлік річного часу починається взимку (час сну, смерті природи), то весна набуває інших рис – пробудження, воскресіння, що є характерними для християнської культури.

У літературознавчій традиції має місце стійка тенденція взаємозалежності настрою ліричного героя зі станом природи. Часто така залежність поширюється й на пори року: весна – радість, перша любов, свіжість сприйняття світу; літо – прирада, іноді туга і життєва втома; осінь – сум, страх смерті, відчуття втрати; зима

– бадьорість духу, веселощі (це простежується передовсім у класичній російській поезії). Такі паралелі між станом природи й людським «я» проводяться в російській літературі наприкінці XVIII – початку XIX століття в поезії Г.Державіна, В.Жуковського, П.В'яземського, О.Пушкіна, Є.Баратинського та інших.

Тобто виокремлена нами проблема має глибоке підґрунтя, тому звернення до неї І.Анненського не є випадковим. Дослідники вказують на те, що поет особливої уваги в структурі поетичного часу надавав образам пір року. Наприклад, Г.В.Петрова у статті «О некоторых проблемах поэтики И.Ф. Анненского» стверджує, що «И.Анненскому свойственно стремление передать «необычное мгновение», увидеть «мир превращенный», своеобразную поступь природы. Отсюда его настойчивое возвращение к временам года, к приметам отдельных месяцев» [5, с.59].

Автор детально розглядає кожен природний цикл, виокремлює загальні закономірності, підкреслює символічні властивості. Наприклад, образ весни зустрічається в таких віршах і мікроциклах Анненського, як «Май», «С балкона» (зб. «Тихие песни»); «В марте», «Старая шарманка», «Вербная неделя», «Traumerei», «Ледяная тюрьма», «Снег», «Дочь Иаира», «Трилистник весенний», «Весна», «Невозможно», «Месяц», «Весенний романс», «Осенний романс» (зб. «Кипарисовый ларец»); «В ароматном краю в этот день голубой...», «Просвет», «Майская гроза», «Любовь к прошлому» (віршів, що не ввійшли в авторські збірники).

Уявлення про весну в художній системі І.Анненського послідовно еволюціонує від «пори кохання» до сприйняття її як часу, який нагадує про швидкоплинність людського існування, втрату колишніх почуттів. Даний образ набуває рис амбівалентності, оскільки почуття ліричного «я» зливаються зі світом «не-я» у ситуації неможливості відродження. Таким чином, у ліриці поета межа між «я» й «не-я» розмивається: усвідомлення весни як початку життя, народження носить песимістичний характер.

У вірші «С балкона» квітневе весняне кохання спершу сприймається як радість життя і надія, але у подальшому – як «безнадежная больная ревность», яка вбиває почуття, руйнує розуміння і гармонію. У фіналі весняний настрій поступово перетворюється в задуху, і, як наслідок, смерть: «И сожжет тебя солнце апреля» [1, с.76].

Для вірша «Дочь Иаира» («Трилистник ледяной») теж характерний мотив весни як занепаду, загибелі попереднього природного циклу: «Голубые льды разбиты, / И они должны сгореть!» – и как смерти вообще: «Только мне в пасхальном гимне / Смерти слышится призыв...» [1, с.115].

Як бачимо, у поезії І.Анненського образ весни набуває амбівалентного значення. Весна – це «пора кохання», але водночас і час, який нагадує про недовговічність людського існування, втрату колишніх почуттів, і, як наслідок, смерть.

Образ літа відтворений у поезії І.Анненського досить ґрунтовно, а літні місяці липень і серпень набувають певного семантичного наповнення. Простежується певна художня еволюція даного образу в авторських збірниках різних періодів: від збірника «Тихие песни» до збірника «Кипарисовый ларец». Так, в «Тихих песнях» липень сприймається як час розквіту й гармонії життєвих сил (загальнолітературна й художня семантика) і як місяць, коли буйство життя контрастує із подальшим відмиранням. Однак оптимістичні, життєстверджувальні мотиви в цьому збірнику є домінуючими. Серпень у художньому світі І.Анненського пов'язаний із межовими станами і почут-

тями, які вносять певну дисгармонію у людське існування. Наприклад, мотиви вмирання розвиваються в ліричних сюжетах практично до мотивів смерті. Це служить підґрунтям для збірника «Кипарисовый ларец», у якому образ літа стає символічним вираженням таких емоцій, як туга, нестерпність повсякденного існування, і, як наслідок, стає синонімом вульгарної задушливої дійсності.

Образ осені в поетичному світі І. Анненського займає значне місце і відтворений у таких його творах: «Листы», «Сентябрь», «Ноябрь», «Ненужные строфы», «Конец осенней сказки», «Мухи как мысли...», «Трилистник осенний», «Осень» («Не было четырех... Но бледное светило...»), «Осень» («И всю ночь там по месяцу дымы вились...»), «Забвение», «Осенний романс», «Гармония» (зб. «Кипарисовый ларец»), «Что счастье?», «Осенняя эмаль», «Последние сирени».

Відаючи перевагу пізній осені, Анненський в цілому зберігає традиційну поетичну семантику осені як часу приходу старості й смерті. У художньому світі поета час осені пов'язаний з екзистенціальною поетичною рефлексією щодо сенсу буття та змісту людського існування, смерті та безсмертя, природи поетичного натхнення та сили творчості.

Образ осені традиційно пов'язаний з темою занепаду природи. У творчості Анненського ця тема продовжується, наприклад, у вірші «Листы» (зб. «Тихие песни»). Услід за символічним відмиранням осіннього листя поет виводить тему людської смерті, висвітлюючи її через призму страху вічності: «Кружатся нежные листы / И не хотят коснуться праха... / О, неужели это ты, / Все то же наше чувство страха?» [1, с.58]. Осмислення страху смерті стає сполучною ланкою між висвітленням образу листя (реалії природного світу) і ліричним суб'єктом вірша. У творі мова йде не про паралелізм, коли картина природи відтворює стан героя, а про натхненність реалій природного світу, оскільки листя, подібно до людини, мають здатність переживати людські емоції.

Суб'єктна структура даного вірша не зводиться до ототожнення «я» й «не-я». Поет проводить межу між світом природи та світом ліричного героя: «Иль над обманом бытия / Творца веленье не звучало, / И нет конца и нет начала / Тебе, тоскующее я?» [1, с.58]. Останній катрен надає особливого звучання не лише даному твору, а й відтворює основну думку всієї поезії І. Анненського.

«Я» ліричного героя тяжіє до нескінченності, оскільки здатне за допомогою туги проникнути в усі закутки світобудови, а тому здатне досягнути вічності, оминаючи визначену вже від народження смерть. Туга для ліричного героя набуває ознак екзистенціальності.

Образ Творця у художньому світі І. Анненського воскрешає й древній біблійний міф про безсмертя людської душі. Ліричне «Я» асоціативно пов'язується з образом душі, яка є безсмертною, але не може досягти спокою, оскільки постійно сумнівається (вагання показані поетом за допомогою питальних конструкцій та страху смерті). Тобто автором уводиться нова тема – демонічна, яка відтворюється через певні символічні знаки (заперечення, бунту, страху смерті).

На наш погляд, справедливою є думка О. Некрасової, що в поезії Анненського «природа не отражает зеркально мироощущения человека, как в произведениях Пастернака и отчасти Фета, а выступает вместо человека, даже в противопоставлении человеку его же чувств и переживаний. Даже в тех случаях, когда поэт приписывает непосредственно природе свое восприятие, свою фантазию, он сохраняет формальную отъединенность от

действий стихии, подчеркивая наличие неслияния, хотя и общности, с ней... Природа соперничает, но полностью не приемлет на себя ощущений и чувств человека...» [4, с. 66; 90].

Для прикладу можна навести вірш «Дождик», у якому метафорично описуються дощові потоки, які миттєво перетворюють і трансформують ландшафт, який оточує поета. Пропонуючи стихії приборкати свої пориви, ліричний герой виголошує:

*О нет! Без твоих превращений,
В одно что-нибудь застывай!
Не хочешь ли дремой осенней
Окутать кокетливо май?
Иль сделаться Мною, быть может,
Одним из упрямых калек,
И всех уверять, что не дождит
И первый Овидиев век... [1, с.110].*

Образ осені хоча і детермінований темою втрат, однак має надію на подолання дисгармонії. У поета аромат осені має здатність хвилювати тих, «которые уж лотоса вкусили». Тому поява у поезії І.Анненського мотиву пробудження від сну-смерті є закономірною.

Образ зими теж яскраво вимальовується автором і з'являється в таких віршах і мікроциклах: «Зимние лилии» (зб. «Тихие песни»); «Старая шарманка», «Зимнее небо», «Лунная ночь в исходе зимы», «Январская сказка», «Трилистник ледяной», «Складень романтический», «Зимний поезд», «Офорт», «Я люблю», «Прерывистые строки» (зб. «Кипарисовый ларец»); «Сила господняя с нами», «Зимний сон», «Развившись, волос поредел...», «Зимний романс», «Тоска миража», «Сверкание», «Опять в дороге» («Луну сегодня выси...»).

У переважній більшості цих поезій символіка зими є традиційною. Зима символічно сприймається як час старості, наприклад, у вірші «Развившись, волос поредел...» і навіть співвідноситься з темою смерті: «В белом поле до рассвета / Свиток белый схороните...» («Зимний сон»).

Однак крім цілком традиційної семантики зими як синоніма смерті чи сну природи в Анненського сприйняття цієї пори року поєднується з переживанням зимової ночі як тужливого болісного часу, коли ліричний герой найбільш гостро відчуває екзистенціальну самотність і неможливість вирватися із замкненого кола. Це передовсім відтворено у так званих «зимоводорожних» віршах.

Найчастіше час зими в Анненського пов'язаний з таким періодом доби, як ніч: «Зимней ночи путь так долог, / Зимней ночью мне не спится» (Зимние лилии), вірш «Лунная ночь на исходе зимы». У вірші «Зимний поезд» Північ набуває рис персоніфікації: «Проходит Полночь по вагонам». Образ зими пов'язаний не лише з часом ночі, але й з мотивом темряви, п'їтьми. Наприклад, у вірші «Тоска миража»:

*...Но больше друг друга
Мы в тусклую ночь не найдем...
В тоске безысходного круга
Влачусь я постылым путем...
Погасла последняя краска,
Как шепот в полночной мольбе... [1, с.197].*

Як бачимо, образне втілення природних циклів у ліриці Анненського позначене очевидною нетрадиційністю. У його віршах ідея єдності людини і природи постійно затмарюється екзистенціальним почуттям неминучої загибелі, смерті й розпаду. Митець, формально зберігаючи оболонку циклічної моделі часу як зміни природних періодів, наповнив її лінійним, фатальним змістом, коли перебіг часу в природі (а не лише в людському житті) розцінюється як незворотне, неминуче наближення до загибелі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анненский И.Ф.* Стихотворения и трагедии / Иннокентий Анненский. – Л. : Сов. писатель, 1990. – 640 с.
2. *Лотман Ю.М.* Анализ поэтического текста. Структура стиха / Юрий Лотман. – Л. : Просвещение, 1972. – 272 с.
3. *Мелетинский Е.М.* Поэтика мифа / Е.М.Мелетинский. – М. : Наука, 1976. – 480 с.
4. *Некрасова Е.А.* А.Фет. И.Анненский: Типологический аспект описания / Е.А.Некрасова. – М. : Наука, 1991. – 127 с.
5. *Петрова Г.В.* О некоторых проблемах поэтики И.Ф. Анненского / Г.В. Петрова // Вестник Новгородского государственного университета. – Сер. «Гуманитарные науки». – 1998. – №9. – С. 56 – 63.
6. *Свенцицкая Э.М.* Поэзия И.Ф. Анненского как единая лирическая система / Э.М. Свенцицкая // Язык и литература в школе: Украинский вестник. – 1996. – №1–2. – С 46–50.
7. *Эпштейн М.Н.* «Природа, мир, тайник вселенной...»: Система пейзажных образов в русской поэзии / М.Н.Эпштейн. – М. : Высш. шк., 1990. – 303 с.

Светлана Пирошенко

ОБРАЗНОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ПРИРОДНЫХ ЦИКЛОВ В ЛИРИКЕ ИННОКЕНТИЯ АННЕНСКОГО

В лирике Анненского прослеживается явная нетрадиционность в образном воплощении природных циклов. В его стихах идея единства человека и природы постоянно затмевается экзистенциальным чувством приближающегося разрушения, смерти и разложения в природе, напоминающих о смерти человека. Формально сохранив оболочку циклической модели времени как смены природных периодов, Анненский наполнил ее линейным, финалистским содержанием, когда течение времени расценивается как необратимое, как постоянное приближение конца, а не как повтор определенных событий.

Ключевые слова: мотив, природные циклы, экзистенциальное одиночество, дисгармония.

Svitlana Piroshenko

THE IMAGE OF NATURAL CYCLE IN THE LYRICS BY INOKENTIY ANNENSKY

In Annenskiy's lyric poetry the obvious non-traditionality in picturesque embodiment of natural cycles is observed. In his poetry the idea of the man and the nature unity is constantly being covered by the existential feeling of the forthcoming destruction, death and decay in nature, reminding of the man's death. Formally having preserved the covering of the cyclic time model as natural periods succession, Annenskiy filled it with linear, finalist content, when the flow of time is considered as irrsible, constant forthcoming of the end, not as a repetition of certain events.

Key words: motive, natural cycle, existential loneliness, disharmony.